

ԹԵՄԱ 3. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԴԵՐԸ

3.1. Կառավարության տնտեսական գործառնությունները.

- շուկայական համակարգի արդյունավետ գործունեության համար իրավական հիմքի և հասարակական մթնոլորտի ապահովում,
- անկատար, օլիգոպոլ և մոնոպոլիստական շուկաներ, մրցակցության պաշտպանություն,
- եկամտի և հասարակական հարստության վերաբաշխում, Լորենցի կորը,
- տնտեսական ռեսուրսների բաշխման ճշգրտում,
- տնտեսության կայունացում:

3.1. Ժամանակակից բոլոր տնտեսական համակարգերը «խառը» համակարգեր են, որոնցում պետությունը (կառավարությունը) և շուկայական համակարգը միմյանց միջև բաժանում են տնտեսության առջև ծառացած հարցերի պատասխանները գտնելու գործառնությունները:

Կառավարության միջամտությունը կարող ենք բաժանել ամբողջ տնտեսության համար (մակրոտնտեսական ազդեցություն) և տնտեսության առանձին տարրերի օրինակ, առանձին ֆիրմաների կամ սպառողների համար (միկրոտնտեսական ազդեցություն) ունեցած հետևանքների առումներով:

Կառավարության տնտեսական գործառնությունները շատ են և բազմազան, որոնք ընդհանուր առմամբ հանգում են հետևյալին.

ա) շուկայական համակարգի արդյունավետ գործունեության համար իրավական հիմքի և հասարակական մթնոլորտի ապահովում,

բ) մրցակցության պաշտպանություն,

գ) եկամտի և հասարակական հարստության վերաբաշխում,

դ) ազգային արդյունքի կառուցվածքը փոխելու նպատակով ռեսուրսների բաշխման ճշգրտում,

ե) տնտեսության կայունացում, այսինքն՝ տնտեսական կոնյունկտուրայի տատանումներից բխող վերահսկողություն զբաղվածության և ինֆլյացիայի մակարդակներում, ինչպես նաև տնտեսական աճի խթանում:

ա) *Իրավական հիմք և հասարակական մթնոլորտ.* պետությունն իր վրա է վերցնում այնպիսի օրենքների մշակումը, որոնք ապահովում են շուկայական տնտեսության արդյունավետ գործունեությունը և մի շարք կարևորագույն ծառայությունների իրականացման խնդիրը, ինչպիսիք են ձեռնարկություններին օրինական կարգավիճակի տրամադրումը, մասնավոր սեփականության իրավունքների սահմանումը, պայմանագրերի կատարման երաշխիքների ստեղծումը և այլն: Կառավարությունը սահմանում է ձեռնարկությունների, ռեսուրսների մատակարարների և սպառողների միջև հարաբերությունները և պահվածքը կարգավորող «խաղի կանոնները»: Հասարակական կարգի պահպանման համար կառավարությունը ստեղծում է ոստիկանական ծառայություն, ինչպես նաև ապրանքների և ծառայությունների փոխանակությունը հեշտացնող դրամական համակարգ, սահմանում է արտադրանքի քաշի և որակի ստանդարտներ, արգելում վատորակ և առողջության համար վտանգավոր սննդամթերքի և դեղորայքի վաճառքը, պիտակների և արտադրության մակնիշների կեղծումը, կիրառում համապատասխան պատժամիջոցներ: Օրենսդրական ձևով կարգավորվում են ձեռնարկությունների, սպառողների և բանվորների փոխհարաբերությունները:

բ) *Մրցակցության պաշտպանություն.* ինչպես արդեն նկատել ենք, մրցակցությունը շուկայական տնտեսության հիմնական կարգավորիչ մեխանիզմն է: Դա այն ուժն է, որն արտադրողներին և ռեսուրսներ մատակարարողներին ենթարկում է գնորդների թելադրանքին կամ սպառողների իշխանությանը: Մրցակցության պայմաններում առաջարկի ու պահանջարկի մասին բազմաթիվ վաճառողների և գնորդների որոշումներն են ձևավորում շուկայական գները: Իսկ դա նշանակում է, որ անհատական արտադրողները և ռեսուրսների մատակարարները կարող են միայն հարմարվել գնորդների ցանկություններին: Շուկայական համակարգի կամքին ենթարկվող արտադրողները ստանում են շահույթ և ամրապնդում իրենց դիրքերը, իսկ շուկայի օրենքները խախտողները՝ ունենում են կորուստներ և վերջին հաշվով՝ սնանկանում:

Իրական շուկայական տնտեսության մեջ գերակշռող անկատար մրցակցության շուկաներն են, որտեղ արտադրողների մեծ մասն առաջարկում է իրենց նշանակությամբ միանման, բայց օգտագործման մեջ տարբերվող ապրանքներ: Այդ միանման, միմյանց փոխարինող ապրանքները, որոնք առավելագույն չափով հաշվի են առնում սպառողների նույնիսկ նվազագույն նախասիրությունները, ստացել են «ապրանքային դիֆերենցում» անվանումը: Վերջինս ֆիրմային հնարավորություն է տալիս գտնել գնորդների իր խումբը: Դա նշանակում է, որ ապրանքային դիֆերենցման ժամանակ կատարյալ մրցակցության միասնական շուկան տրոհվում է բազում սեգմենտների՝ ձևա-

ԳրաՖիկ 3.1

Եթե երկրի ամբողջ բնակչությունը և հասարակության ամբողջական եկամուտները բաժանենք յուրաքանչյուրը հնգական հավասար մասերի՝ 20-ական տոկոսի չափով, ապա անկյան կիսորդը պատկերացում կտա եկամուտների հավասարաչափ բաշխման մասին: Հորիզոնական առանցքի վրա տեղադրում ենք երկրի բնակչության բաժանումները, ուղղահայաց առանցքի վրա՝ եկամուտների բաժանումները: Եթե բնակչության 20%-ը ստանար ամբողջական անձնական եկամուտների 20%-ը, բնակչության 40 %-ը՝ եկամուտների 40%-ը և այլն, ապա մենք կկառուցեինք կիսորդը կամ բացարձակ հավասարության գիծը: Սակայն իրականում բաշխումը բացարձակ հավասար չափով չի կատարվում: Օրինակ, բնակչության առաջին 20%-ը ստանում է եկամուտների 5%-ը, 40%-ը՝ 15%-ը, 60%-ը՝ 35%-ը, 80%-ը՝ եկամուտների 60%-ը և վերջապես 100 տոկոս բնակչությունը՝ եկամուտների 100 տոկոսը: Այս արժեքներին համապատասխան կարող ենք կառուցել Լորենցի կորը, որը շեղվում է բացարձակ հավասարության կորից: Եթե եկամուտների բաշխումը հատկանշվում է մեծ անհավասարաչափությամբ, Լորենցի կորը (գրաֆիկի վրա OABCDE) անկյան կիսորդի նկատմամբ ստանում է ավելի գոգավոր տեսք: Գծագիրը ցույց է տալիս նաև բացարձակ անհավասարության տարածությունը (OFE): OABCDE կորը ցույց է տալիս անձնական եկամուտների բաշխումը մինչև հարկերի գանձումը և առանց տրանսֆերտների: Բայց հարկերը պահելուց և տրանսֆերտները ստանալուց հետո, կարող ենք կառուցել Լորենցի նոր կոր (կետագծով), այսինքն՝ կոր, որն արտահայտում է տնօրինվող եկամուտը: Այն արդեն պակաս գոգավոր է, քանի որ վերաբաշխման գործընթացների արդյունքում կրճատվել է եկամուտների մակարդակների սկզբնական անհավասարությունը: Ակներև է, որ որքան շատ է անկյան կիսորդի նկատմամբ Լորենցի կորի շեղումը, այնքան ուժեղ է անհավասարությունը եկամուտների բաշխման մեջ, և որքան ակտիվ է պետության սոցիալական քաղաքականությունը եկամուտների հավասարեցման բնագավառում, այնքան տվյալ կորը պակաս գոգավոր է: Կապված կոնկրետ սոցիալական ծրագրերի և հարկավորման համակարգի հետ այս կամ այն երկրում Լորենցի կորի դիրքը տարբեր կլինի:

Եկամուտների անհավասարաչափ բաշխման կամ եկամուտների դիֆերենցման անհավասարությունը որոշվում է Ջինի (իտալացի տնտեսագետ) գործակցով: Այդ գործակիցը սերտորեն կապված է Լորենցի կորի հետ: Ջինի գործակիցը հաշվարկվում է անկյան կիսորդի կամ բացարձակ հավասարության և Լորենցի կորի միջև ընկած մակերեսի (ընդունենք T) և OFE եռանկյան մակերեսի հարաբերությամբ.

$$G = \frac{T}{OFE},$$

որտեղ G -ն եկամուտների անհավասարության աստիճանի ցուցանիշն է: G-ի մեծությունը փոփոխվում է 0-ից մինչև միավոր, այսինքն՝ $0 < G < 1$, երբեք չհասնելով 0 և 1 ծայրահեղ ցուցանիշներին:

Սովորաբար շուկայական տնտեսությանն անցնող երկրներում ռեսուրսների և եկամուտների բաշխումն ուղեկցվում է բնակչության եկամուտների մեծ դիֆերենցումով, իսկ դա ենթադրում է Ջինի բարձր գործակից: Դա պայմանավորված է նաև այդ երկրներում նոր ձևավորվող հարկային համակարգի անկատարությամբ:

դ) *Ռեսուրսների վերաբաշխում.* տնտեսական գիտությունը տարբերակում է շուկայական գործունեության կտրուկ խաթարումների երկու իրավիճակներ, որոնցում մրցակցային շուկայական համակարգը.

1) արտադրում է որոշ ապրանքների ու ծառայությունների ոչ անհրաժեշտ քանակություն,

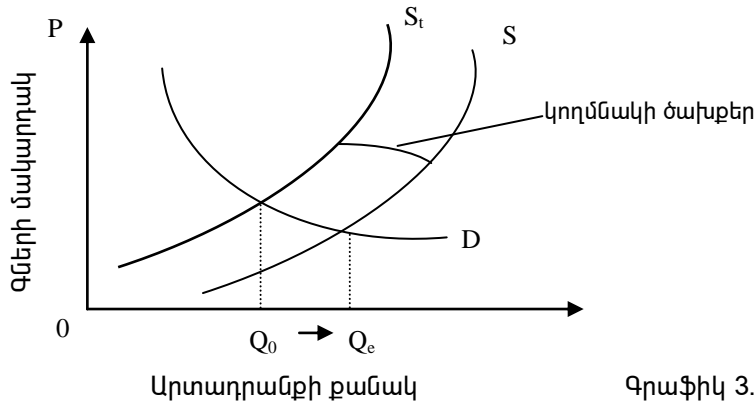
2) ընդունակ չէ ռեսուրսներ առանձնացնել մի շարք այնպիսի ապրանքների ու ծառայությունների համար, որոնց արտադրությունը տնտեսապես արդարացված է:

Առաջինը կապված է ռեսուրսների տեղափոխությունների և կողմնակի էֆեկտների հետ, իսկ երկրորդը՝ պետական կամ հասարակական բարիքների հետ:

Հայտնի է, որ մրցակցային շուկայական համակարգի առավելություններից մեկը ռեսուրսների արդյունավետ բաշխումն է, որի հետևանքով արդյունքի հավասարակշռված ծավալը համընկնում է օպտիմալի հետ: Այս դեպքում արտադրության հետ կապված բոլոր ծախքերն ու օգուտներն ամբողջությամբ արտահայտվում են պահանջարկի ու առաջարկի կորերի վրա: Այլ կերպ ասած, ենթադրվում է, որ ամեն մի ապրանքի կամ ծառայության արտադրության ու սպառման դեպքում գոյություն չունեն տեղափոխություններ կամ կողմնակի էֆեկտներ: Տեղափոխություններն առաջանում են, երբ որևէ ապրանքի արտադրությունը կամ սպառումը մի երրորդ կողմի մոտ առաջ է բերում չփոխհատուցվող ծախքեր: Առավել ակնառու կողմնակի ծախքերը կապված են շրջակա միջավայրի աղտոտման հետ: Երբ քիմիական գործարանն իր թափոնները լցնում է գետը կամ լիճը, լողացողները, ձկնորսները, շրջակայքում ապրող բնակչությունը կրում են կողմնակի ծախքեր: Արդյունքում ձեռնարկության արտադրության ծախքերն ավելի ցածր են լինում, որովհետև դրանց մի մասը տեղափոխվում է մի երրորդ կողմի վրա, որը ոչ մի առնչություն չունի այդ ապրանքի ոչ արտադրության, ոչ էլ սպառման հետ: Այսինքն՝ առաջարկի կորը չի ընդգրկում բոլոր այն ծախքերը, որոնք կարող են կապված լինել ապրանքի արտադրության հետ: Ուստի արտադրողի առաջարկի կորը

տեղաշարժվում է դեպի աջ՝ S_t -ի փոխարեն գրավելով S դիրքը, իսկ արդյունքի հավասարակշռված Q_e ծավալը գերազանցում է նրա Q_0 օպտիմալ ծավալին (տես գրաֆիկ 3.2):

Կողմնակի ծախքերի հետևանքով այդ ապրանքի արտադրության ոլորտ են մտնում չափից ավելի շատ ռեսուրսներ, որովհետև ծախքերի իջեցումը խթանում է վերջինիս արտադրության ընդլայնմանը՝ կատարելով առաջարկի ոչ գնային դետերմինանտի դեր: Կառավարությունը ռեսուրսների այդ անհամամասնական բաշխումը կարգավորելու, կողմնակի ծախքերն արտադրության ներքին ծախքերի վերածելու նպատակով իրականացնում է որոշակի միջոցառումներ:

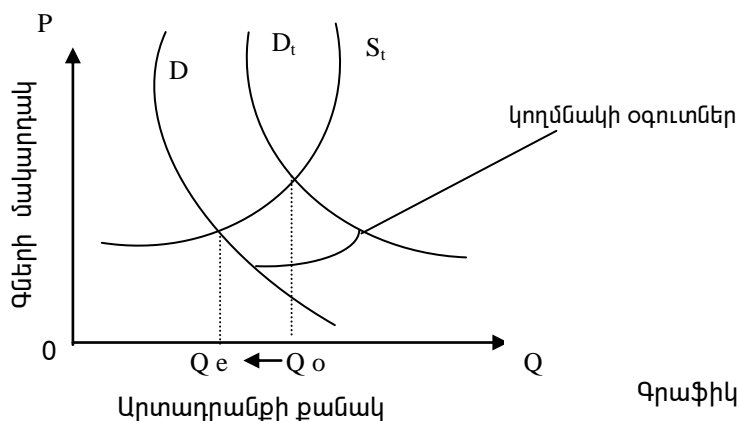

Գրաֆիկ 3.2

ա) օրենսդրական միջոցառումներ, որոնք արգելում կամ սահմանափակում են շրջակա միջավայրի աղտոտումը և պոտենցիալ աղտոտողներին ստիպում իրենց վրա վերցնել արտադրության հետ կապված բոլոր ծախքերը: Դա նշանակում է S կորի տեղաշարժը դեպի S_t դիրքը,

բ) հատուկ հարկեր, որոնք, ըստ էության, լինելով ծախքեր, կատարում են առաջարկի ոչ գնային դետերմինանտի դեր: Արտադրանքի վրա դրված հատուկ հարկը մեծացնում է ֆիրմայի ծախքերը, և նրա առաջարկի կորը տեղաշարժվում S_t դիրքը: Կողմնակի ծախքերի ժամանակ արտադրության հավասարակշռված ծավալը մեծ է օպտիմալից (Q_e -ն մեծ է Q_0 -ից) և պետության միջոցառումները նպատակ ունեն կրճատելու արտադրանքի Q_e հավասարակշռված մեծությունը և հավասարեցնել Q_0 օպտիմալ մակարդակին:

Տեղափոխությունները կարող են ընդունել նաև օգուտների ձև: Որոշակի ապրանքների և ծառայությունների արտադրությունը կամ սպառումը կարող է պայմանավորել փոխհատուցում չպահանջող կողմնակի օգուտներ երրորդ կողմի կամ ամբողջ հասարակության համար: Կրթությունը կողմնակի օգուտի դասական օրինակ է: Այն օգուտներ է բերում անհատ սպառողին, որովհետև «ավելի կրթված» մարդիկ սովորաբար ավելի բարձր եկամուտներ են ստանում: Բայց կրթությունը մեծ օգուտներ է ապահովում նաև ամբողջ հասարակության համար. տնտեսությունը տնօրինում է համակողմանի ու ավելի բարձր արտադրողական աշխատուժի, կրճատվում են հանցագործությունները կանխող օրենքների կատարումը, իսկելու համար պահանջվող ծախքերը, բարձրանում է բնակչության քաղաքական ակտիվությունը: Կողմնակի օգուտները կարելի է արտահայտել գրաֆիկով (տես գրաֆիկ 3.3):

Գրաֆիկ 3.3

D կորը ցույց է տալիս այն օգուտները, որոնք մասնավոր անձինք ստանում են կրթությունից: D_t կորը ներառում է այդ մասնավոր օգուտները՝ ավելացրած լրացուցիչ կողմնակի օգուտները, որոնք բաժին են ընկնում ամբողջ հասարակությանը: Այսպիսով, այն ժամանակ, երբ շուկայական առաջարկը (S_t) և պահանջարկը (D) ստեղծում են (Q_e) արդյունքի հավասարակշռված քանակությունը, այն արդյունքի (Q_0) օպտիմալ քանակությունից ավելի փոքր է ստացվում:

Հետևաբար, շուկայական համակարգը չի ապահովում կրթության անհրաժեշտ մակարդակ, կրթության կարիքների համար ռեսուրսներ հատկացվում են անբավարար քանակությամբ:

Պետությունը ռեսուրսների այդպիսի անհամամասնական բաշխման խնդիրը, կապված կողմնակի օգուտների առկայության հետ, լուծում է հետևյալ հիմնական եղանակներով.

ա) մեծացնում է պահանջարկը. սպառողների գնողունակությունը մեծացնելու միջոցով բարձրացվում է մաս պահանջարկն այնպիսի կոնկրետ ապրանքների և ծառայությունների ձեռք բերման համար, որոնց հետ կապված է կողմնակի օգուտների ծագումը: Օրինակ, ցածր եկամուտներ ունեցող ընտանիքներին հատկացվում են պարենային կտրոններ, որոնց դրամական համարժեքը փոխհատուցում է կառավարությունը,

բ) մեծացնում է առաջարկը. սպառողների պահանջարկն ավելացնելու, նրանց նպաստներ հատկացնելու փոխարեն կառավարությունը խթանում է արտադրողներին՝ տրամադրելով դոտացիաներ, իջեցնելով տվյալ ճյուղից զանձվող հարկերը և այլն: Այդ միջոցառումների շնորհիվ արտադրության ծախսերը նվազում են, առաջարկի կորը տեղաշարժվում է դեպի աջ, և ավելի շատ սպառողներ են օգտվում տվյալ ճյուղի ծառայություններից,

գ) կառավարությունն արտադրողի դերում. այս տարբերակը ծագում է այն դեպքում, երբ կողմնակի օգուտները արտակարգ մեծ են: Պետությունը պարզապես իր վրա է վերցնում տվյալ ճյուղի ֆինանսավորումը կամ ծայրահեղ դեպքում այն վերածում է պետական սեփականության և անմիջականորեն կառավարում:

Նշված եղանակներից որևէ մեկի ընտրությունը պայմանավորված է արտադրված արդյունքների բնույթով և կողմնակի օգուտների մեծությամբ:

Անհրաժեշտ է տարբերել *անհատական օգտագործման ապրանքներ* և պետական, *հասարակական նշանակության ապրանքներ* ու *ծառայություններ* կամ *բարիքներ* հասկացությունները: Անհատական օգտագործման ապրանքները, որոնք արտադրվում են շուկայական համակարգի հիմքի վրա, առաջին հերթին բաժանելի են, այսինքն՝ հանդես են գալիս փոքր միավորների ձևով և մատչելի են անհատ գնորդներին: Դրանք ենթակա են բացառման սկզբունքին, ըստ որի այդ արդյունքը կարող են ձեռք բերել բոլոր նրանք, ովքեր ցանկանում են և կարող են վճարել հավասարակշռված գին: Անհատական բարիքների մեծ մասն անձնական սպառման են: Անհատական են, քանի որ տվյալ միավոր ապրանքը միաժամանակ երկու անձի կողմից սպառվել չի կարող:

Գոյություն ունեն որոշակի ապրանքներ և ծառայություններ, այսպես կոչված, «պետական կամ հասարակական բարիքներ», որոնք շուկայական համակարգը չի կարող արտադրել բավարար քանակությամբ: Դրանք բարիքներ են, որոնք մարդիկ կարող են սպառել միաժամանակ, և մեկի կողմից սպառումը չի պակասեցնում մյուսի բաժինը: Հասարակական բարիքի դասական օրինակ է նավերին ափամերձ ծովային վտանգներից նախագգուշացնող փարոսը, որի լույսը տեսանելի է բոլորին, անկախ այն բանից՝ վճարել են այդ ծառայության դիմաց, թե՛ ոչ: Գործնականորեն հնարավոր չէ բացառել փարոսի ծառայությունից առանձին նավերի օգտվելը: Տնտեսագիտության մեջ այս երևույթը կոչվում է ֆրիռայդերի պրոբլեմ. սպառողները կարող են օգտվել ինչ-որ արդյունքի ընձեռած օգուտներից՝ որևէ ծախս չկատարելով դրա դիմաց: Տվյալ դեպքում, հաշվի առնելով, որ փարոսի ծառայությունների վրա հնարավոր չէ ոչ գին սահմանել, ոչ էլ դրանք վաճառել, ակնհայտ է, որ մասնավոր ֆիրմաները ոչ մի շահ չունեն ռեսուրսներ ուղղել դրանց շինարարությանը: Այստեղ գործ ունենք մի ծառայության հետ, որն օգուտ է բերում, բայց որի արտադրության համար շուկան ռեսուրսներ չի հատկացնում: Հասարակական բարիքներ են համարվում մաս ազգային պաշտպանությունը, բնության աղետների հետ կապված ծառայությունները, քաղաքների բարեկարգումը և այլն: Նման բարիքների ու ծառայությունների արտադրությունն իրականացնում է պետական ոլորտը, իսկ ֆինանսավորումը կատարվում է հարկերի ձևով՝ պարտադիր գանձումների համակարգի օգնությամբ: Գոյություն ունեն մաս քվադի հասարակական բարիքներ, ինչպիսիք են ավտոմայրուղիներն ու կամուրջները, ոստիկանական և հրշեջ ծառայությունը, գրադարանները և թանգարանները, պրոֆիլակտիկ բժշկությունը: Կարելի է գին սահմանել, կիրառել բացառման սկզբունքը, և մասնավոր արտադրողները, շուկայական համակարգի միջոցով, կարող են ապահովել սպառողների պահանջները: Բայց քանի որ այդ ծառայություններն իրենց հետ բերում են նշանակալից կողմնակի օգուտներ, կառավարությունն իր վրա է վերցնում դրանց արտադրությունը կամ ֆինանսավորումը, որպեսզի բացառի այդ ոլորտներին ռեսուրսների դեֆիցիտային հատկացման հնարավորությունը և դրանք մատչելի դարձնի բոլորի համար:

ե) *Տնտեսության կայունացում*. կառավարության ամենակարևոր ֆունկցիան հիմնականում հանգում է լրիվ զբաղվածության և զների կայուն մակարդակի ապահովմանը: Խոսքը վերաբերում է ոչ ցանկալի երկու իրավիճակների՝ գործազրկության և ինֆլյացիայի վերահսկողությանը:

1) Գործազրկություն. մասնավոր ոլորտում ամբողջական ծախսերի մակարդակը կարող է անբավարար լինել լրիվ զբաղվածության ապահովման համար: Պետությունն այս դեպքում, մի կողմից, մեծացնում է սեփական ծախսերը՝ հասարակական բարիքների և ծառայությունների արտադրության վրա, մյուս կողմից՝ մասնավոր ոլորտի ծախսերի խրախուսման նպատակով կրճատում հարկերը:

2) Ինֆլյացիա. այս իրավիճակում հասարակությունը փորձում է ծախսել ավելի շատ, քան թույլ են տալիս

տնտեսության արտադրական հնարավորությունները: Երբ լրիվ զբաղվածության պայմաններում ամբողջական ծախսերը գերազանցում են արտադրված արդյունքի մեծությանը, ավելցուկային ծախսերն առաջ են բերում գների մակարդակի աճ: Ամբողջական ծախսերի չափից մեծ ծավալը ստանում է ինֆլացիոն բնույթ: Ուստի ամբողջական ծախսերի կրճատման նպատակով կառավարությունը մի կողմից՝ նվազեցնում է սեփական ծախսերը, մյուս կողմից՝ մասնավոր ոլորտի ծախսերի կրճատման նպատակով՝ բարձրացնում հարկերը: